

3. **Малярчук Н. Н.** Концептуальные подходы к понятию «культура здоровья» // Вестник Тюмен. гос. ун-та. – 2006. – № 1. – С. 255–265
4. Материалы официального сайта Министерства здравоохранения Украины. (Электронный ресурс). – Режим доступа: <http://www.moz.gov.ua>
5. Сохранение психического здоровья детей и подростков в Украине: время понимания и объединения усилий // Здоровье Украины. – 2008. – № 23–24. – С. 22–24.
6. **Романова Н. Ф.** Современное понимание здоровья человека и формирование здорового образа жизни (Электронный ресурс) / Н. Ф. Романова. – Режим доступа: <http://www.dipsm.org.ua/goto/sxe>
7. **Хухлаева О. В.** Основы психологического консультирования и психологической коррекции: учеб. пособие для студентов высш. пед. учеб. заведений / О. В. Хухлаева. – М.: Академия, 2001. – 208 с.

Надійшла до редколегії 16.12.09

УДК 316.3

В. А. Макаренко

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

ДО ПИТАННЯ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ПОНЯТТЯ «СОЦІАЛЬНИЙ КАПІТАЛ» У СУЧАСНОМУ СОЦІОЛОГІЧНОМУ ТЕОРЕТИЗУВАННІ

Розглянуто соціальний капітал як важливий фактор розвитку суспільства. Соціальний капітал інтерпретується як ресурс, що дозволяє реалізовувати активну стратегію місцевого розвитку. Проаналізовано підходи до визначення соціального капіталу, його види та елементи.

Ключові слова: соціальний капітал, суспільні зв'язки, елементи соціального капіталу, соціальні мережі, цінності, норми, довіра.

Рассмотрен социальный капитал как важный фактор развития общества. Социальный капитал интерпретируется как ресурс, позволяющий реализовывать активную стратегию местного развития. Проанализированы подходы к определению социального капитала, его виды и элементы.

Ключевые слова: социальный капитал, общественные связи, элементы социального капитала, социальные сети, ценности, нормы, доверие.

In the article the nature of social capital as an important factor of development on community has been cleared up. The constituents of social capital as one of the types of capital, that provides realization of active resource strategy at local level have been defined. Trends of determination of social capital, his kinds and elements has been shown.

Keywords: the social capital, public relations, elements of the social capital, social networks, values, norms, trust.

Світовий досвід ХХ століття й численні дослідження того, що дозволило різним країнам добитися соціально-економічного зростання, свідчать, що підйом економіки в значній мірі визначається неекономічними чинниками. Відомі західні учені (Ернандо де Сотий, Роберт Патнем, Дуглас Норт, Рональд

Коуз та інші) переконливо доводять, що зростання добробуту залежить в першу чергу не від економічних факторів, а від правил і норм, з якими всі погоджуються, цінностей, які панують в суспільстві, від утверджених в ньому моделей соціальної взаємодії (див. [1]). Мова йде про достатньо глибинні речі – «установки», «колективну ідентичність» і тому подібне, – що створюють ті поля, в яких зумовлюється, зрештою, успіх або неуспіх конкретного суспільства. Іншими словами, принципове значення для економічного розвитку мають речі, вельми далекі від економіки.

За цих умов дедалі актуалізується проблема ресурсного забезпечення суспільного розвитку. Причому йдеться не стільки про фінансові та матеріально-технічні ресурси, скільки про ті види ресурсного забезпечення, що пов'язані з людьми (інтелектуальні, духовні, організаційні) та стосунками між ними (конфлікти, добросусідство, довіра). Усі ці чинники поєднуються у таке відносно нове для сучасних дослідників та управлінців поняття, як соціальний капітал, що, з одного боку, є інтегральним показником суспільного розвитку, з іншого – одним з головних чинників впливу на цей розвиток. У даній публікації ставиться на меті з'ясування основних концептуальних позицій щодо інтерпретації соціального капіталу в сучасній соціології.

Соціальний капітал, на думку аналітиків, виступає однією з головних інновацій, яку можливо інвестувати в розвиток країни. Проте слід зазначити, що це поняття наразі є багатозначним і розмитим. Для економістів воно важливе як таке, що дає розуміння неформальних сторін існування ринку. Політологи пов'язують цей термін з довірою до влади. Спеціалісти з PR можуть говорити про капітал репутації (існує навіть так званий репутаційний менеджмент, де основою є авторитет, повага до певної людини, фірми чи бренду). Соціальний капітал соціологів розглядається, насамперед, в аспекті якості соціальних зв'язків у таких вимірах, як довіра, взаємоповага, взаємодопомога, згуртованість. Більше буде перебільшенням констатувати, що концепція соціального капіталу за кількістю посилай, референцій та інтерпретацій з її приводу є однією з найновіших та найпопулярніших у сучасній соціальній науці, у тому числі і в соціології. Втім поняття «соціальний капітал» залишається суперечливим та багатозначним. Більш того, іноді складається враження, що це всього лише сплав понять, дуже вільно співвіднесених одне з одним. І закономірно виникає припущення, що соціальний капітал дотепер не має сталого визначення.

Деякі сучасні теоретики, наприклад американська дослідниця Джин Коен, взагалі піддають сумніву доцільність застосування в соціальній теорії поняття «соціальний капітал» як такого, що не дає нічого нового та «більше заплутує, ніж щось пояснює» (див. [2, с. 24]). Проте такий гостро критичний погляд представляється крайнім у сучасному дискурсі про соціальний капітал. Ми приєднуємося до позиції дослідників, які вважають що ця концепція, як спроба обґрунтування певного інтегрального якісного показника суспільної життєдіяльності, дещо все-таки пояснює та заслуговує на увагу. Концепція соціального капіталу, вочевидь, також задовольняє певну методологічну потребу на даному етапі розвитку сучасної соціальної теорії (і соціології зокрема) в її традиційних спробах зафіксувати та витлумачити складну соціальну реальність.

Теоретичне дослідження проблем соціального капіталу має довготривалу традицію. Проблеми можливості колективної дії і загальної життєдіяльності, що припускають подолання вузьких егоїстичних інтересів окремих членів суспільства, піднімалися і аналізувалися свого часу такими мислителями, як Ж.-Ж. Руссо з його концепцією суспільного договору, Т. Гоббс з його обґрунтуванням необхідності держави як третейського Левіафана в подоланні «війни всіх проти всіх», Д. Юм, Дж. Локк, А. де Токвілль та інші класики соціально-філософської думки. Можна вважати, що передумови розвитку теорії «соціального капіталу» були закладені ідеями про функціональну солідарність О. Конта та Г. Спенсера, концепцією соціальних фактів Е. Дюркгейма, теорією соціальної дії М. Вебера

Перша відома згадка про соціальний капітал у сучасному значенні була пов'язана з освітою і місцевим співтовариством і належить Л. Ханіфану (див. [3]). З того часу соціальний капітал вивчався Дж. Джекобсом (1961), де соціальний капітал визначався як мережа сусідських відносин; Дж. Пассероном (1970) і П. Бурдьє (1979), які застосовували дуже близьку за змістом концепцію «культурного капіталу»; Дж. Лорі (1987) при дослідженні ринку праці; Дж. Коулменом (1988), який підкреслював взаємодоповнення людського і соціального капіталу; Р. Патнемом (1993) і Ф. Фукуямою (1995), які застосували концепцію на рівні держави і регіону, причому Р. Патнем підкреслював роль громадської залученості у розвитку демократії і соціальної єдності; Дж. Дьюї у своїй концепції соціального прагматизму (див. [4]).

Серед російських вчених, які працюють над проблемою соціального капіталу, можна назвати О. Владимірова, В. Гассія, Й. Дискина, С. Долуцьку, В. Радасєва, А. Тумасяна, П. Шихирєва та ін. [3; 5].

Українські науковці вивченню соціального капіталу останнім часом приділяють все більше уваги. Зокрема, В. Степаненко здійснив аналіз концепції соціального капіталу в умовах посткомуністичного суспільства і показав його зв'язок з формуванням громадянського суспільства в Україні [2]; М. Лесечко та А. Чемерис аналізують соціальний капітал з позицій державного управління та стосунків держави з носіями соціального капіталу [6]; Е. Гугнін та В. Чепак визначають соціальний капітал як одну з форм капіталу, що, будучи багатофункціональним, сприяє задоволенню інтересів індивіда і водночас обслуговує суспільні та групові інтереси [7]. А.Бова, визначивши складовими соціального капіталу членство в громадських і політичних організаціях, довіру до формальних і неформальних мереж, вказав на тенденцію зменшення соціального капіталу в Україні й підкреслив, що особливістю цієї тенденції є зниження довіри до органів державної влади та падіння громадської активності на фоні збільшення довіри до сім'ї, родичів, колег, церкви і, відповідно, активізацію діяльності саме в родинній та церковній сферах [8].

Підсумовуючи новітній суспільно-теоретичний дискурс про соціальний капітал, пов'язаний перш за все з дослідженнями Р. Патнема, П. Бурдьє, Дж. Коулмена, Ф. Фукуями та ін., можна стверджувати, що суспільство, в якому потенціал взаємності, доброзичливості й довіри громадян зростає, ефективніше в соціальному і економічному аспектах своєї життєдіяльності. Як доводять вчені, ефективність суспільств з високим рівнем соціального капіталу обумовлена перш за все скороченням витрат на контроль за дотриманням угод і

контрактів як формальної основи суспільної взаємодії. Інакше кажучи, такі суспільства істотно економлять ресурси і час на утримання різного роду «третейських судів», зокрема, державних інститутів, яким члени «недовірливих» суспільств до того ж не повністю довіряють. Накопичення і акумуляція позитивного досвіду успішної співпраці, у свою чергу, служить культурною і психологічною підставою для суспільної стабільності і стійкого розвитку завдяки незримим повсякденним актам взаємності і довіри членів соціальної групи.

Користуючись дослідженнями американських дослідників П. Адлер та С. Квон, можна виділили дві основні ознаки, за якими класифікують визначення соціального капіталу (див. [9]):

1) акцентування на визначенні елементів соціального капіталу, його змісту; ресурсів; джерел формування; наслідків;

2) фокусування уваги на стосунках суб'єктів однієї соціальної групи, які вони підтримують з іншими соціальними суб'єктами, що належать до інших соціальних груп, або структурі зв'язків між індивідами, що належать до однієї соціальної групи, або обох видах соціальних зв'язків.

За другим критерієм виділяються три групи визначень соціального капіталу. Визначення першої групи аналізують зовнішні зв'язки. В термінології Р. Патнема це відповідає поняттю поєднуючого соціального капіталу. Поєднуючий соціальний капітал більш орієнтований зовні і поєднує індивідів, що належать до різних соціальних груп. Ця форма соціального капіталу сприятлива для пошуку способів використання зовнішніх ресурсів і розповсюдження або отримання інформації.

Визначення соціального капіталу, що акцентують зв'язки усередині однієї соціальної групи, відповідають поняттю капіталу охоплюючого. Охоплюючий соціальний капітал орієнтований всередину соціальних структур і укріплює виняткову ідентичність і гомогенність групи. Виділяють також общинний та пов'язуючий соціальні капітали.

У більшості випадків віднесення соціальних зв'язків до охоплюючого соціального капіталу, або пов'язуючого залежить від перспективи аналізу і досліджуваного рівня. Наприклад, зв'язки між працівником і його колегами на підприємстві є зовнішніми відносно працівника і внутрішніми відносно підприємства. На дії колективного суб'єкта, такого як організація, впливають як зовнішні зв'язки з іншими організаціями й інституціями, так і структура його внутрішніх відносин: ефективність діяльності зазвичай є функцією обох видів відносин. Тому більшість авторів виділяють третю форму соціального капіталу – соціальний капітал, заснований на внутрішніх і зовнішніх зв'язках групи.

При аналізі визначення соціального капіталу на основі першої ознаки класифікації можна побачити, що часто соціальний капітал прирівнюється до соціальної структури або до ресурсів, якими можна користуватися завдяки соціальній структурі. Проте соціальний капітал не можна ототожнювати з соціальними структурами або ресурсами, якими можуть користуватися члени цих структур. Соціальні структури – це основа, завдяки якій може формуватися соціальний капітал, але якщо індивіди не можуть використовувати існуючі зв'язки для отримання певної користі, самі по собі соціальні структури

соціального капіталу не створюють. Загальні норми поведінки або інституції, які обумовлюють соціальну взаємодію, набувають сенсу тільки в тому випадку, якщо є доцільними, тобто дають користь індивідові або спільноті.

Отже, соціальний капітал – не тільки інституції, відносини і норми, що обумовлюють соціальну взаємодію. Це сукупність всіх цих елементів, що підтримують існування суспільства, – «клей», що сполучає ці елементи і що утримує їх разом. Проте самі по собі ці зв'язки не є соціальним капіталом – ним вони стають тільки в тому випадку, якщо використовуються доцільно. Таким чином, основними рисами соціального капіталу можна вважати доцільність, свідомість та формування на основі існуючих соціальних структур.

Учені ведуть дискусії щодо структури соціального капіталу. Деякі дослідники виділяють чотири елементи соціального капіталу – соціальні мережі, загальні норми, цінності і довіру. Інші називають три елементи, на основі яких формується соціальний капітал, – соціальні мережі, загальні норми і переконання, а також два обов'язкових для формування соціального капіталу чинники – довіру і правила (на мезо- і макрорівнях). Структуру соціального капіталу ілюструють також моделлю, що включає в якості елементів соціальні мережі, норми, правила і формальні інституції, переконання і довіру (див. [4; 9]). Структуризація елементів соціального капіталу, вочевидь, підлягає подальшому вдосконаленню. Від елементів, що визначають соціальний капітал, виділяються дві його форми – структурний і когнітивний. Структурний соціальний капітал пов'язаний з низкою соціальних чинників – соціальними ролями, процедурами, прецедентами і мережами, які полегшують корисну для обох сторін співпрацю. Ця форма соціального капіталу достатньо об'єктивна і легко ідентифікується. Когнітивний соціальний капітал виявляється в посиленіх культурою або ідеологією ідей, специфічних нормах, цінностях, поглядах, переконаннях, сприяючих співпраці. Тому така форма соціального капіталу суб'єктивніша і важче відчувається [4]. Форми соціального капіталу можуть існувати самостійно або доповнювати одна одну. Таким чином, елементи соціального капіталу – норми, соціальні мережі, правила, довіра і т. ін. – залежать від форми соціального капіталу і від рівня його аналізу (мікро-, мезо-, макро-). Соціальний капітал – це поєднання соціальних інститутів, норм, цінностей, мереж і організацій, які створюють форми взаємодії усередині суспільства і є активом суспільства, необхідним для створення індивідуального і колективного багатства. Або, іншими словами, це те, що дозволяє інтенсифікувати розвиток, включаючи додаткові, нематеріальні і непримусові стимули; це те, що дозволяє підключати до процесу людський ресурс. Соціальний капітал утворюється з бажання людей проявляти ініціативу, думати, прикладати зусилля. І найголовніше – домовлятися, створювати нові форми взаємодії. Найважливіше тут – це довіра і створювані нею вигоди, помножені на мережеву структуру. Отже, соціальний капітал можна було б визначити як свідоме користування індивіда, організації, соціальної групи або всього суспільства соціальними мережами, які завдяки довірі, загальним нормам і правилам стають засобами досягнення мети.

У контексті завдань розбудови в Україні соціальної держави необхідним є концептуальне обґрунтування можливостей та бар'єрів на цьому шляху. З цього приводу наукова експертиза ресурсів, якими володіє соціум, дозволить значно

підвищити шанси на успіх запланованих перетворень. І в даному розумінні з'ясування сутності соціального капіталу, його структури, видів і принципів становлення є одним із стратегічних напрямів соціологічного вивчення суспільства.

Бібліографічні посилання

1. Тюнин Г. Корпорации, социальный капитал и модернизация страны / Г. Тюнин // Неприкосновенный запас. – 2006. – № 4–5(48–49). – С. 14–17.
2. Степаненко В. Социальный капитал в социологической перспективе: теоретико-методологические аспекты исследования / В. Степаненко // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2004. – № 2. – С. 24–41.
3. Доскаленко К. С. Соціальний капітал та його роль у регіональному розвитку / К. С. Доскаленко // Теоретичні та прикладні питання державотворення. on-line збірник наукових праць ОРІДУ НАДУ при Президентові України. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/tppd/2007-1/07dksrrr.htm/odyframe.htm>
4. Барзенкова-Васильева Л. В. Социальный капитал небольшого города / Л. В. Барзенкова-Васильева // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства: 36. наук. праць : у 2 т. – Харків: Видавничий центр Харків. нац. ун-ту ім. В.Н. Каразіна, 2006. – Т. 1. – С. 295–299.
5. Гассий В. В. Социальный капитал, гражданское общество и демократия в теории социального прагматизма Дж. Дьюи / В. В. Гассий // Вестник Москов. ун-та. Сер. 18: Социология и политология. – 2005. – № 3. – С. 169–179.
6. Лесечко М. Соціальний капітал: проблеми розвитку й оцінки / М. Лесечко, А. Чемерис // Суспільні реформи та становлення громадянського суспільства в Україні: матеріали науково-практ. конф. / За ред. В. І. Лугового, В. М. Князева. – К.: Вид-во УАДУ, 2001. – 424 с.
7. Гугнін Е. Феномен соціального капіталу / Е. Гугнін, В. Чепак // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2001. – №1. – С. 49–56.
8. Бова А. Соціальний капітал в Україні: досвід емпіричного дослідження / Е. Бова // Економічний часопис ХХІ. – 2003. – № 5. – С. 24–37.
9. Мачеринскене И. Социальный капитал организации: методология исследования / И. Мачеринскене, Р. Минкуте-Генриксон, Ж. Симанавичене // Социол. исслед. – 2006. – № 3. – С. 13–38.

Надійшла до редколегії 16.12.09

УДК 316.7

Л. А. Пірог

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

СТРАТЕГІЧНІ НАПРЯМКИ РЕФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРНОЇ СФЕРИ В УКРАЇНІ

Розглянуто практичні питання та проблеми культурної політики в Україні, світові інтеркультурні взаємодії, перспективи розвитку центральної та регіональної культурної політики.

Ключові слова: культура, культурна політика, українська культура.